
SUOMEN VESIFOORUMI RY -
FINNISH WATER FORUM
KILPAILUOIKEUDELLINEN OHJE
2022

Sisällys

<i>Kilpailuoikeudellinen huoneentaulu</i>	2
<i>Yksityiskohtaiset perustelut</i>	3
<i>Syventävät lähteet</i>	10

Kilpailuoikeudellinen huoneentaulu

Suomen Vesifoorumi ry – Finnish Water Forum (jatkossa 'FWF') hallitus on kokouksessaan 16.6.2022 hyväksynyt tämän kilpailuoikeudellisen ohjeen. Yhdistyksen toimintaan, kuten kokouksiin ja työryhmiin osallistuminen edellyttää ohjeen noudattamista.

- 1) FWF:n kaikessa toiminnassa noudatetaan kilpailuoikeuden periaatteita ja säännöksiä. Jäsenten on puututtava kaikenlaiseen kilpailunvastaiseen toimintaan ja tarvittaessa ilmoitettava kilpailuoikeuden vastaisesta toiminnasta Kilpailu- ja Kuluttajavirasto KKV:lle.
- 2) Kiellettyä on kaikenlaiset menettelyt ja kilpailijoiden välinen tiedonvaihto, jotka estävät, rajoittavat tai vääristävät kilpailua markkinoilla. Tietojenvaihto voi koskea esimerkiksi hintoja tai niiden muodostumista, myyntialueita, merkittäviä suunnitelmia, tuotantoa tai asiakkaita.
- 3) Kilpailijat eivät muutenkaan saa sovittaa yhteen, edes vapaamuotoisissa keskusteluissa, liiketoimintaansa, siten että ne eivät enää tee ratkaisujaan täysin itsenäisesti, eikä kilpailijoilta saa poistaa hinta- ja markkinakäyttäytymistä normaalisti koskevaa epävarmuutta.
- 4) Luottamuksellisten tietojen vaihtaminen ja luovuttaminen on kielletty.
- 5) Kaikissa yhdistyksen kokouksissa ennakoon toimitettu esityslista hyväksytään kokouksen työjärjestykseksi ja siinä tulee pidättäytyä kokouksen ajan. Kokouksen alussa muistutetaan näistä ohjeista. Kokouksista pidetään pöytäkirjaa.
- 6) Kokouksissa ei keskustella kilpailuoikeudellisesti kielletyistä aiheista, ja kaikilla osallistujilla on velvollisuus vastustaa ja keskeyttää tällainen keskustelu, sekä tarvittaessa poistua kokouksesta.
- 7) Sallittua on esimerkiksi alan yleinen edunvalvonta, koulutus, alan yleiset ja kaikille avoimet standardit ja laadunvalvonta, työ- ja tuoteturvallisuus, ympäristönsuojelu, julkaisutoiminta sekä jäsenistön juridinen neuvonta, kunhan toiminnalla ei ole kilpailunvastaisia vaikutuksia.
- 8) Kilpailijoiden välinen yhteistyö esimerkiksi tutkimus ja kehitysasioissa tai tarjousryhmittymän perustamisessa edellyttää suurta huolellisuutta, jotta yhteistyö olisi kilpailuoikeudellisesti sallittua.

Yksityiskohtaiset perustelut

1. FWF:n, vesialan toimijoiden yhdistyksenä, voidaan mahdollisesti tietyissä tilanteissa katsoa olevan toimialajärjestö ja kilpailusäännösten tarkoittama *elinkeinonharjoittajien yhteenliittymä*.
2. FWF:n tarkoituksena on välittää tietoa suomalaisten ja kansainvälisten vesialan toimijoiden välillä sekä edistää Suomessa vesialalla toimivien julkisen ja yksityisen sektorin yhteistyötä ja yleisiä liiketoimintamahdollisuuksia. Tarkoituksena on myös vahvistaa Suomen vesisektoria ja parantaa sen kilpailukykyä kansallisilla ja kansainvälisillä markkinoilla. Lisäksi yhdistys tukee Suomen veteen liittyvien strategioiden ja tavoitteiden saavuttamista edistämällä kehitysyhteistyöhön ja muuhun kansainväliseen toimintaan liittyvien hankkeiden ja ohjelmien syntymistä.
3. Toimialajärjestöillä on tärkeä rooli muun muassa yritysten edunvalvonta- ja vaikuttamisyhteistyössä. Kilpailu- ja kuluttajaviraston (KKV) on todennut (KKV:n ohjeet toimialajärjestöille 7.12.2021), että "toimialajärjestöjen luonteesta seuraa kuitenkin samalla se, että ne ovat riskialttiita ympäristöjä kilpailuoikeuden näkökulmasta, kun samalla toimialalla ja usein samoilla markkinoilla keskenään kilpailevat yritykset pyrkivät yhdessä ajamaan omia etujaan. Toimintansa luonteen vuoksi toimialajärjestöt ja niiden erilaiset toimikunnat tai aliyhdistykset voivat siten samalla tarjota ympäristön myös kilpailulainsäädännön vastaiselle kilpailijoiden väliselle yhteistyölle, kuten kartellille. Vaikka toimialajärjestön pyrkimys on toimia lainmukaisesti, kynnys kilpailunvastaiselle toiminnalle saattaa madaltua ja ylittyä helpommin, kun kilpailijat toimivat yhteistyössä järjestötoiminnassa".
4. Kilpailulain (948/2011) 5 § mukaan elinkeinonharjoittajien väliset sopimukset, elinkeinonharjoittajien yhteenliittymien päätökset sekä elinkeinonharjoittajien yhdenmukaistetut menettelytavat, joiden tarkoituksena on merkittävästi estää, rajoittaa tai vääristää kilpailua tai joista seuraa, että kilpailu merkittävästi estyy, rajoittuu tai vääristyy, ovat kiellettyjä. Kiellettyjä ovat erityisesti sellaiset sopimukset, päätökset ja menettelytavat:
  - 1) joilla suoraan tai välillisesti vahvistetaan osto- tai myyntihintoja taikka muita kauppaehtoja;
  - 2) joilla rajoitetaan tai valvotaan tuotantoa, markkinoita, teknistä kehitystä taikka investointeja;

- 3) joilla jaetaan markkinoita tai hankintalähteitä;
  - 4) joiden mukaan eri kauppakumppaneiden samankaltaisiin suorituksiin sovelletaan erilaisia ehtoja siten, että kauppakumppanit asetetaan epäedulliseen kilpailuasemaan; tai
  - 5) joiden mukaan sopimuksen syntymisen edellytykseksi asetetaan se, että sopimuspuoli hyväksyy lisäsuoritukset, joilla niiden luonteen vuoksi tai kauppatavan mukaan ei ole yhteyttä sopimuksen kohteeseen.
5. Vastaavasti rajat ylittävissä tilanteissa, eli kun kilpailunrajoitus on omiaan vaikuttamaan Euroopan unionin jäsenvaltioiden väliseen kauppaan, sovelletaan Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen (SEUT) 101 ja 102 artiklaa. Kilpailulainsäädäntöä ei sovelleta työmarkkina-asioihin.
  6. FWF:n tarkoitus huomioon ottaen jäsenistön on siten tärkeää tunnistaa kielletyt ja sallitut aiheet yhdistyksen toiminnassa. Lisäksi kansainvälisessä toiminnassa on huomioitava, että kilpailuoikeuden rikkomisen seuraamukset voidaan määrätä siinä maassa, johon toiminnan vaikutus ulottuu.
  7. Kilpailulain tai Euroopan unionin kilpailusäännösten rikkomisesta voidaan määrätä merkittävät seuraamusmaksut, jopa kymmenen prosenttia kilpailunrajoitukseen osallistuvan elinkeinonharjoittajan tai esim. toimialajärjestön maailmanlaajuisesta kokonaisliikevaihdosta. Tuoreen lakimuutoksen (kilpailulain 13 b § ja 47 a §) myötä toimialajärjestöille asetettavien mahdollisten seuraamusmaksujen määrä käytännössä monikymmenkertaistui, sillä nyt toimialajärjestön seuraamusmaksun määrää arvioitaessa voidaan ottaa huomioon toimialajärjestön jäsenten liikevaihdot, ja jäsenet voivat tietyin edellytyksin olla myös velvollisia maksamaan toimialajärjestölle määrätyn seuraamusmaksun, jos järjestö ei sitä itse kykene maksamaan.
  8. Lisäksi vahingonkorvausvastuu kilpailuoikeuden rikkomisesta voi olla merkittävä. Laki kilpailuoikeudellisista vahingonkorvauksista (1077/2016) 2 §:n 3 momentin mukaan kartellin oletetaan aiheuttavan vahinkoa, jollei rikkomukseen syyllistynyt muuta osoita.

9. *Kartellilla* tarkoitetaan kahden tai useamman yrityksen välistä sopimusta tai yhdenmukaistettua menettelytapaa, jonka tarkoituksena on sovittaa yhteen niiden kilpailukäyttäytyminen markkinoilla tai vaikuttaa merkityksellisiin kilpailuparametreihin. Esimerkkejä kartellista ovat osto- tai myyntihintojen (hintakartelli) tai muiden kauppaehtojen vahvistaminen tai yhteen sovittaminen (ehtokartelli), tuotanto- tai myyntikiintiöiden jakaminen (tuotannonrajoituskartelli), markkinoiden, asiakkaiden tai hankintalähteiden jakaminen (markkinoinninjakokartelli) sekä tuonnin tai viennin rajoittaminen. Mikäli huomaat olevasi osallisena kartellissa, voit välttyä kartellista määrättävästä seuraamusmaksusta, mikäli ilmoitat osallisuudestasi KKV:lle. Kartellin ensimmäisenä ilmiantanut yritys vapautuu seuraamusmaksusta kokonaan.

10. *Tietojenvaihtokartellissa* kilpailevat yritykset vaihtavat keskenään luottamuksellista aineistoa esimerkiksi markkinaosuuksista, hinnoista tai asiakkaista, eikä tällaisten tietojen vaihtaminen toimialajärjestön kautta tee tietojenvaihdosta sallittua. Oikeuskäytännön mukaan luottamuksellisten nykyisten ja tulevien ostohintoja ja -määriä koskevien tietojen vaihtaminen kilpailijoiden kesken *itsessään* kielletty kilpailunrajoitus (*Campine and Campine Recycling* T-240/17 kohta. 305).

11. Kielletty tietojenvaihto lisää *kollusiivisen lopputuloksen*, eli yhdenmukaisen kilpailunvastaisen toiminnan riskiä markkinoilla. Edelleen tietojenvaihto voi antaa epäoikeutetun kilpailuedun tietojenvaihtoon osallisille ja aiheuttaa kilpailuhaittaa tietojenvaihtoon osallistumattomille yrityksille, eli johtaa kilpailijoiden tai tuotantoketjun myöhemmän vaiheen yritysten kilpailusäännösten vastaiseen *sulkemiseen markkinoilta*. (vrt. Euroopan komission tiedonanto 19.4.2022 – *Suuntaviivat Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen 101 artiklan soveltamiselle horisontaalisiin yhteistyösopimuksiin*, luonnos s. 99–100)

12. Tietyillä toimialajärjestöillä voi poikkeuksellisesti olla myös kilpailusäännösten tarkoittama *määräävä markkina-asema*, esimerkiksi jos järjestö antaa toimilupia. Määräävän markkina-aseman saavuttaminen ei ole kiellettyä, mutta kilpailulain 7 §:n mukaan määräävän markkina-aseman väärinkäyttö on kiellettyä.

Kielletty hintayhteistyö

13. Oikeuskäytännön perusteella merkittävimmät riskit toimialajärjestöissä, vaikka nämä pyrkisivät toimimaan lainmukaisesti, liittyvät mahdolliseen kiellettyyn tietojenvaihtoon sekä yhdenmukaisiin menettelyihin, erityisesti hintoihin ja näiden korotuksiin tai yhdenmukaistamiseen liittyen. Erityisen huolellinen tulee olla tilanteessa, jossa järjestön toimihenkilö on samalla yhden jäsenyrityksen työntekijä.

14. Yritysten hintayhteistyö on kiellettyä. Kilpailulain esitöiden mukaisesti (kumotun kilpailunrajoituslain HE 162/1991 vp s 1, 10-) toimivassa kilpailussa hinnanmuodostus markkinoilla perustuu elinkeinonharjoittajien itsenäiseen hinnoitteluun ja sitä ohjaavaan hintamekanismiin, eikä keinotekoisia alalle pääsyn esteitä esiinny. Elinkeinonharjoittajat voivat vapaasti päättää kilpailukeinojensa käytöstä taloudellisten tosiasioiden ohjaamina. Toisaalta yhteiskunnallisesti toivottavan taloudellisen kilpailun tulee nojautua lain ja hyvän tavan mukaisiin kilpailukeinoihin. Hyödykkeiden hinta on markkinoilla keskeinen tuotanto- ja kulutus päätöksiä ohjaava tekijä. Kuluttajat tekevät ostopäätöksensä tarpeidensa sekä tarjolla olevien hyödykkeiden hinta- ja laatusuhteiden perusteella. Yritykset puolestaan tekevät liiketoimintaa koskevat päätöksensä kuluttajien kysynnän sekä markkinoilta saatavien hintojen ja voittojen ohjaamina. Mikäli yrityksen hinnanmuodostus on itsenäistä, yrittäjät voivat periä hyödykkeistään erilaisia hintoja omien kustannustensa ja kilpailutilanteensa perusteella. Tämä mahdollistaa hintakilpailun syntymisen ja erihintaiset tavarat ja palvelut. Ostajan valinta todennäköisesti kohdistuu hinta/laatu suhteeltaan parhaimpaan tavaraan tai palveluun, ja tällaista tarjoava yritys menestyy. Kilpailijoiden on tällöin pystyttävä tarjoamaan samanlaisia hyödykkeitä ainakin samanlaisin ehdoin pysyäkseen markkinoilla. Tämän seurauksena ne joutuvat tehostamaan tuotantoaan ja toimintaansa sekä vähentämään kustannuksiaan. Toisaalta niiden täytyy kehittää myös uusia entistä parempia tarjontavaihtoehtoja, joilla ne voivat vallata markkinoita ja ansaita voittoja. Kokonaisseurauksena on yrityksen suorituskyvyn lisääntyminen ja tuotantovoimien ohjautuminen tehokkaaseen käyttöön. Mikäli hintakilpailu estyy, markkinoiden itseohjautuvuus häiriintyy. Jos yrittäjien kesken syntyy yhteisymmärrys samojen hintojen noudattamisesta, kuluttajien valintamahdollisuudet rajoittuvat.

Koska elinkeinonharjoittajien kustannukset ovat erilaiset ja yhteistyön piirissä perittävät hinnat määräytyvät tavallisesti korkeimmin kustannuksin toimivan elinkeinonharjoittajan mukaan, joillekin yrittäjille saattaa syntyä kohtuuttoman suuria voittoja. Tällaisilla yrityksillä olisi mahdollisuus myydä halvemmalla, mutta ne eivät sitä hintayhteistyön takia tee, mikä tietenkin vahingoittaa kuluttajia. Hintakilpailun puute myös vähentää tarvetta toiminnan tehostamiseen.

15. Kielletty hintayhteistyö voi koskea myös alennuksia tai erilaisia toimitusmaksuja sekä vastaavia toimitusehtoja. Hintoja koskevat suositukset ja ohjeet sekä erilaiset yhteiset hinnoitteluperusteet tai laskentakaavat yhdenmukaistavat yritysten hinnoittelua ja haittaavat markkinoiden itseohjautuvuutta. Suositusluonteisten hinnoitteluohjeiden antaminen ja niiden soveltaminen johtaa käytännössä lähes aina samaan lopputulokseen kuin nimenomainen hintoja koskeva sopimus, eikä toimialajärjestön tällaisia tule antaa.
16. Toimialajärjestöt laativat toisinaan alan vakioehtoja. Tällaisten ehtojen tulee olla tasapuolisia ja syrjimättömiä sekä myös reiluja kuluttajia kohtaan, eikä niillä tulisi olla alan yritysten hinnoitteluun ohjaavaa vaikutusta.
17. Yksittäistä julkaistua julkista kilpailutusta ja erityisesti hankinnalle asetettuja sopimusehtoja ei tulisi enää toimialajärjestössä käsitellä, vaikka edunvalvontatoiminta julkisiin hankkijoihin nähden on sinänsä sallittua.
18. Järjestön viestinnässä ja pöytäkirjoissa ei tule käyttää kilpailuoikeudellisesti tulkinnanvaraisia tai perustelemattomia ilmaisuja, kuten (KKV:n esimerkin mukaan) "Halvempi hinta tarkoittaa huonompaa laatua".

Kielletyn tietojenvaihdon arviointia

19. Hintojen lisäksi muita lähtökohtaisesti kiellettyjä keskusteluaiheita FWF:n toiminnassa ovat esimerkiksi osto- ja myyntialueet, myyntimäärät, tuotanto- ja varastotiedot, markkinaosuudet, yksityiskohtaiset liikevaihtotiedot tai tiedot kustannuksista, asiakasmäärät tai yksittäiset asiakkaat, tekniset ja kaupalliset

liikesalaisuudet, tarjoustiedot, sekä suhtautuminen kolmansiin osapuoliin, kuten kilpailijaan, toimittajaan tai asiakkaaseen.

20. Euroopan unionin tuomioistuimen oikeuskäytännössä on täsmennetty kiellettyä tietojenvaihtoa. Jokaisen talouden toimijan on päätettävä itsenäisesti siitä toimintatavasta, jota se aikoo noudattaa yhteismarkkinoilla. Itsenäisyyden vaatimus on siis ehdottomasti esteenä sille, että tällaiset toimijat olisivat keskenään minkäänlaisessa suorassa tai epäsuorassa yhteydessä niin, että yhteydenpito voi joko vaikuttaa jonkin tosiasiallisen tai mahdollisen kilpailijan markkinakäyttäytymiseen tai paljastaa tällaiselle kilpailijalle sen, kuinka toimija itse on päättänyt käyttäytyä tai aikoo käyttäytyä markkinoilla, kun yhteydenpidon tarkoituksena tai vaikutuksena on sellaisten kilpailuolosuhteiden muodostuminen, jotka eivät vastaisi tavanomaisia olosuhteita kyseisillä markkinoilla. (*T-Mobile Netherlands ym.*, C-8/08 kohdat 32 ja 33).
21. Tietojenvaihto kilpailijoiden välillä voi olla kahden- tai monenvälistä viestinvaihtoa. Tietojenvaihto voi olla myös olla täysin yksipuolista, esimerkiksi puheenvuoro kokouksessa tai artikkeli jäsenlehdessä. Tietojenvaihto voi myös tapahtua välillisesti kolmannen osapuolen (kuten palveluntarjoajan, alustan, verkkotyökalun tai algoritmin) toimesta tai kautta, yhteisen edustajan (esimerkiksi toimialajärjestön) kautta, markkinatutkimusorganisaation kautta tai toimittajien tai vähittäismyyjien välityksellä. Tietojenvaihdon alustalla ei ole merkitystä (esim. WhatsApp - keskustelualusta, intra- tai ekstranetistä, puhelinkokous). Pääsääntö on, että tiedon vastaanottanut kilpailija ei voi jäädä passiiviseksi kielletyn tiedon saatuaan, sillä tällöin kilpailuviranomaiset voivat katsoa vastaanottajan hiljaisesti hyväksyneen kilpailunvastaisen menettelytavan.
22. Mikäli kyseessä on kielletty aihe, on tiedon vastaanottajien, välttääkseen kilpailuoikeudellisen vastuun, julkisesti irtisanouduttava aiheesta, eli "tuomittava" ja vastustettava asiaa. Kilpailuoikeus on hyvin kasuistinen eli tapauskohtainen oikeudenala, joten kukin yksittäinen tilanne ja oikea toimintatapa arvioidaan erikseen.

23. Esimerkiksi yhdistyksen kokouksessa voisi tulla tilanne, jossa osallistuja alkaa muut esille tulevat asiat – kohdassa puhumaan uudesta yrityksestä markkinoilla, jolla on erittäin halvat hinnat. Kyseessä on lähtökohtaisesti kielletty keskustelunaihe, sillä yhden kilpailijan mahdollinen kollektiivinen boikotti tai muu tätä koskeva yhdenmukainen menettely on kilpailusäännösten nojalla kiellettyä. Tällaista aihetta koskeva puheenvuoro, olisi heti muiden toimesta keskeytettävä. Puhujalle voi ilmoittaa, että aihe on kilpailuoikeudellisesti ongelmallinen eikä ollut agendalla, ja että aihetta voidaan käsitellä vasta seuraavassa kokouksessa, jos ja kun se on kilpailuoikeudellisesti sallittu. Tarvittaessa puheenvuoron pitäjää tulee puheenjohtajan pyytää poistumaan kokouksesta, tai muiden osallistujien itse poistua kokouksesta, ja poistuminen kirjata pöytäkirjaan.
24. Sähköpostitse tullut kiellettyä asiaa koskeva viesti voidaan torjua toimittamalla viestin lähettäjälle selvä ja nimenomainen vastustaminen (Vrt *Eturas ym. C-74/14* kohdat 44 ja 48). Lähettäjälle voi esimerkiksi vastata ”Olemme saaneet oheisen sähköpostin. Emme ole lukeneet sitä emmekä tule toimimaan sen sisältämän tiedon perusteella. Älkää lähettäkö vastaavanlaisia sähköposteja enää.”

Esimerkkejä luottamuksellisen tiedon sallitusta tietojenvaihdosta

25. Toimialajärjestöjen tekemissä, jäsenyritysten toimittamaan dataan perustuvassa, tilastoissa ei tule paljastaa kilpailullisesti arkaluontoista tietoa, joten tilastojen laatiminen, tiedon riittävä anonymisointi ja salassapitoasiat tulee suunnitella ennalta. Historialliset tiedot yritysten liiketoimintaratkaisuksista eivät yleensä ole arkaluonteisia varsinkaan silloin, jos tiedoista ei voi lukea tai päätellä, minkä yksittäisen yrityksen tiedoista on kyse. KKV:n ohjeen mukaisesti, mitä tuoreempaa, tunnistettavampaa ja tiheämpää tilastoinnin ja raportoinnin kautta vaihdettava tieto on, sitä strategisempaa se on ja sitä todennäköisemmin tietojenvaihdolla on kilpailunvastaisia vaikutuksia, jos jäsenyritykset tilastojen avulla voivat yhdenmukaistaa kilpailukäyttäytymistään.
26. Kilpailulain 6 §:n mukaisesti kiellettyjä kilpailunrajoituksia eivät ole sellaiset sopimukset, menettelyt tai päätökset, jotka täyttävät *kaikki* seuraavat edellytykset:

- 1) osaltaan tehostaa tuotantoa tai tuotteiden jakelua taikka edistää teknistä tai taloudellista kehitystä;
  - 2) jättää kuluttajille kohtuullisen osuuden näin saatavasta hyödystä;
  - 3) ei aseta asianomaisille elinkeinonharjoittajille rajoituksia, jotka eivät ole välttämättömiä mainittujen tavoitteiden saavuttamiseksi; ja
  - 4) ei anna näille elinkeinonharjoittajille mahdollisuutta poistaa kilpailua merkittävältä osalta kysymyksessä olevia hyödykkeitä.
27. Hankintalain (laki julkisista hankinnoista ja käyttöoikeussopimuksista 1397/2016) 92 §:n mukaan toimittajat saavat tehdä tarjouksia tai ilmoittautua ehdokkaaksi ryhmittymänä. Lisäksi tarjouksessa voidaan nimetä niin sanottu voimavara-alihankkija, jolloin esimerkiksi vaaditut referenssi- tai liikevaihtovaatimukset voidaan yhdessä täyttää.
28. Ryhmittymän jäsenet luonnollisesti tarvitsevat tietoa toisistaan tarjouksen antamista varten. Tällöin tulisi salassapitosopimuksin ja muiden järjestelyjen avulla varmistaa, että tietojenvaihto rajoittuu yhteistarjouksen kannalta välttämättömään tietoon. Tarjousta ei tule kuitenkaan tehdä liian isojen toimijoiden tai liian monen kumppanin kanssa, eli sellaisten yritysten kanssa, jotka yksinkin pystyisivät tarjoamaan vaaditut referenssit, sillä tästä voi muodostua kielletty kilpailunrajoitus (vrt. KKV:n seuraamusmaksuesitys markkinaoikeudelle Dnro KKV/488/14.00.00/2016).
29. Myös monessa muussa erityistilanteessa, kuten yrityskaupoissa tai yhteishankintajärjestelyissä, on erityisiä kilpailuoikeuden asettamia vaatimuksia.

Syventävät lähteet

1. KOMISSION TIEDONANTO - Suuntaviivat Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen 101 artiklan soveltamiselle horisontaalisiin yhteistyösopimuksiin - LUONNOS 2022 saatavilla osoitteesta [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022XC0419\(03\)&from=FI](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022XC0419(03)&from=FI)
2. KKV:n ohje Miten kilpailulainsäädäntö koskettaa toimialayhdistyksiä? saatavilla [osoitteesta https://www.kkv.fi/kilpailuasiat/toimialayhdistykset/](https://www.kkv.fi/kilpailuasiat/toimialayhdistykset/)